

La dona hereva a Tarragona (o el problema de la inversió dels rols de gènere)

Maria Isabel Jociles Rubio
Universidad Complutense de Madrid

I

L'any 1936, la Generalitat de Catalunya considerà la província de Tarragona dividida oficialment en deu comarques: Conca de Barberà, Baix Penedès, Alt Camp, Baix Camp, Tarragonès, Priorat, Ribera d'Ebre, Terra Alta, Baix Ebre i Montsià.

Doncs bé, excepte en les dues darreres comarques esmentades (que aquí no tindrè en compte), l'estructura troncal és la que predomina en les famílies pageses de la província. Això és així almenys en el període que va des de la primeria del segle XIX fins als anys seixanta de la present centúria, que constitueix el context temporal d'aquest estudi.

La troncalitat de la unitat domèstica es manté en el temps gràcies al sistema hereditari, que consisteix a deixar a un sol fill, generalment el primogènit baró (l'hereu), tot o quasi tot el patrimoni familiar.¹ L'hereu de cada generació es queda a viure amb els pares juntament amb el seu/la seua cònjuge i els fills, que seran les noves anelles de la cadena successòria. Els germans de l'hereu (cabalers o externs), en canvi, resideixen a la casa paterna només mentre són solters i, quan es casen, reben un dot (computat comunament com a total satisfacció de les seves llegendes) que se'ls paga amb diners la majoria de vegades. Els pares també donen el patrimoni familiar a l'hereu quan contrau matrimoni, mitjançant una donació o un heretament "intervivos" fets en les capitulacions matrimonials i li solen transmetre la nua propietat i es reserven per a si mateixos l'usdefruit. La reserva de l'usdefruit representa un recurs jurídic per evitar que l'hereu prengui als pares, mentrestant són vius, l'autoritat sobre la família, o siga, la seua condició de caps de casa. D'altra banda, el fill primogènit baró és el privilegiat en la successió hereditària, però, de vegades, per raons sociològiques i sobretot biològiques (la inexistència de barons), una dona pot ser escollida hereva; llavors se la coneix per pubilla.

Després d'aquest ràpid (i per tant, poc matissat) repàs del sistema hereditari,² cal dir que el tema de la pubilla ha merescut l'atenció tant dels antropòlegs com d'altres estudiosos de la família catalana, els quals han coincidit a assenyalar que, dins dels matrimonis formats per una pubilla i un espòs cabaler, els rols assignats tradicionalment a l'home i a la dona s'inverteixen. Aquesta inversió la veiem fonamentada en el fet que, a Catalunya, l'estructura familiar d'autoritat es defineix per la relació que cada individu manté amb el patrimoni. Segons això, la pubilla hereva de gairebé tots els béns associats al grup domèstic, hi tindria un paper director, mentre que al marit, que només ha heretat una quantitat de diners de molt menys valor, se li assignaria un paper subordinat a ella: "La pubilla no pot assumir el rol tradicional de muller submissa al marit, ni romandre al marge dels assumptes importants relacionats amb la seva marxa de seua casa."³ Ha de ser una personalitat forta que s'imposa al marit pel bé de la casa". Així ho posa de manifest una informant de Florejacs quan usa l'expressiva metàfora: "la pubilla és lo baró de la casa" (BARRERA, 1985: 56).

La teoria és summament atractiva pel fet que sosté que la família catalana, en el seu afany d'assegurar-se una reproducció social sempre idèntica (cònjuge hereu-superioritat/cònjuge-cabaler-subordinació), genera casos institucionalitzats de matriarcat dins d'una societat fortament patriarcal: la pubilla seria una rèplica femenina de l'hereu, així com el consort cabaler seria una rèplica masculina de la consort cabalera. A les comarques tarragonines esmentades, en canvi no he trobat tal inversió de rols o, dit d'una altra manera, no he observat que l'espòs cabaler adopte un paper subordinat a l'esposa pubilla. És cert que l'autoritat de cada membre de la família s'assenta, en darrer terme, en la relació que té amb el patrimoni, però aquesta relació, com a mínim en allò que fa referència a cada unitat maritat, depèn molt del

gènere de cada cònjuge (i de la consegüent concessió de drets sobre el patrimoni), i no només del fet que siga o no l'hereu. Això queda reflectit en el pacte de constitució dotal que es du a terme en les capitulacions matrimonials. Com que ara analitzaré aquest pacte, abans el definiré a grans trets: quan un cònjuge fa constitució dotal de tots o d'alguns dels seus béns en favor de l'altre (de vegades també dels sogres), el primer perd drets sobre ells i en transfereix al segon (o als segons) el domini (si són diners), o la capacitat d'administrar-los, gestionar-los i apropiar-se de fruits, si són immobles.⁴

En les capitulacions matrimonials pertanyents a un matrimoni en un hereu i una cabalera (considerada la jove de la casa paterna de l'espòs), sempre és ella qui fa constitució dotal a favor dels sogres i del marit, o només d'aquest darrer. Quan es tracte d'un matrimoni entre una pubilla i un cabaler (considerat el gendre o pubill de la casa paterna de l'esposa), no existeix aquesta uniformitat en la direcció que pren la constitució dotal. En totes les capitulacions matrimonials de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre que ha consultat, la pubilla fa constitució dotal de tots els béns que li han donat a favor del seu marit, de manera que, quan moren els pares d'ella, ell passarà a usufructuar-los i posseir-los. En canvi, l'assumpte es complica en les capitulacions matrimonials de la Conca de Barberà,⁵ perquè, encara que n'hi ha algunes en què succeeix el mateix que en les altres dues comarques, tampoc no en falten d'aquelles en què és el gendre qui fa constitució dotal a favor dels sogres i de l'esposa.

Per què unes vegades és el gendre el beneficiari de la constitució dotal i unes altres, en canvi ho són la pubilla i els seus pares? Les raons no són gaire clares; no obstant, m'atreveixo a formular una hipòtesi explicativa⁶ que suggereix el que passa en unes capitulacions matrimonials corresponents a una pubilla i un cabaler de Prenafeta: ella compareix davant del notari amb sa mare, que és viuda, i és qui li concedeix l'heretament. Aquest document conté un primer pacte pel qual el cabaler fa constitució dotal a favor de sa sogra i de la muller, però, en un altre posterior la pubilla fa això mateix a favor del seu marit, i comença així aquest segon pacte: "en cas que sa mare contraiga un altre matrimoni". És a dir, la constitució dotal en benefici del gendre serà efectiva (i, a més a més, anul·larà l'anterior) quan la mare de la

pubilla es torne a casar, ja que llavors, segons que s'ha estipulat en un altre lloc de les capitulacions matrimonials perdrà l'usdefruit dels béns amb què ha dotat sa filla.

Aquesta doble constitució dotal insinua que quan es fa a favor de l'esposa i els sogres, es pretén que el control del dot quede més en mans dels pares de la pubilla (els caps de casa mentre viuen i conserven l'usdefruit del patrimoni familiar), que no pas en les de la pubilla. Idea que sembla es confirmada pel que succeeix en les altres capitulacions matrimonials de la Conca de Barberà. D'aquesta manera, en els casos en què hi ha constitució dotal a favor de l'esposa i dels sogres, els pares de la pubilla tenen l'usdefruit dels béns de la família; contràriament quan hi ha constitució dotal a favor del marit, la pubilla és usufructuària de l'herència abans del casament, bé siga perquè sos pares han mort, bé perquè un d'ells, sent vidu, ha contret noves núpcies i ha perdut l'usdefruit.

L'anàlisi del pacte de constitució dotal ens posa de manifest que al gendre se li sol donar (i no pas a la jove) suficients elements de poder sobre el patrimoni familiar com per no haver d'adoptar un rol subordinat a la seva muller. Té (com la pubilla, l'hereu o la jove) un paper superditat als caps de casa, però ell, un cop morts els sogres, tindrà la capacitat d'administrar i de gestionar els béns de la muller, a més a més de ser amo dels fruits que donen. Dins de l'estructura familiar d'autoritat, la posició del gendre no és equiparable a la de la jove, de la mateixa manera que la de la pubilla no és equiparable a la de l'hereu (tal com tracto de representar amb el quadre de la pàgina següent).

Contemplant el tema des d'una altra perspectiva, succeeix també que si el gendre fos l'individu mancat d'autoritat de què ens parlen alguns investigadors, no s'entendrien certs comportaments de la població tarragonina, com és el cas de la residència postnupcial patriuxorilocal (qual es casen amb un pubilla) d'alguns barons a què sos pares, per ser els primogènits, havien pensat fer hereus. Quan aquest tipus de matrimoni (entre un hereu i una pubilla) ha sigut expressament buscat per les famílies amb la finalitat d'unir dos patrimonis familiars, cada un dels cònjuges continua sent l'hereu dels seus respectius pares; en canvi hi ha bastants vegades en què, si el fill primogènit decideix anar a viure a la casa paterna de l'esposa, els seus

Relació que el gendre, la jove, la pubilla i l'hereu tarragonins mantenen més freqüentment amb el béns familiars (quan els pares de l'hereu han mort)

	Béns de l'heretament o donació (heretats per l'hereu)		Béns del dot (heretats pel cabaler)	
	Administració, gestió i apropiació dels fruits	D'altres drets	Domini	D'altres drets
Hereu	+	-	+	-
Jove	-	-	-	+
Gendre	+	-	+	+
Pubilla	-	+	-	-

pares trien un altre dels germans com a hereu, és a dir, passa a una posició de cabaler dins de la seva casa, i rep un dot com a tal. I ara es pot pensar: si el gendre fos un personatge que, per la seva situació de no-hereu, hagués d'adaptar un paper subordinat a la pubilla, renunciaria un home a ser l'hereu de la seva pròpia casa paterna per convertir-se en el gendre de la de la seua esposa? Tinc els meus dubtes sobre això, però miraré de perfilar millor la resposta deixant que els informants manifesten la seua visió del tema:

"A. Encara que siga una pubilla rica i tinga la propietat, si aquella pubilla es casa i amb qui es casa no té res més que els braços per treballar, amo de la terra, amo de dir el que s'ha de fer és ell.

—Però qui mana?

A. Sempre mana l'home, si no és que siga un infeliç i es deixe dominar per la dona."

(Garcia: baró, pagès jubilat de 90-95 anys).

"A. El cap de casa és l'home més vell.

B. Bé, el cap de casa és qui mana i qui porta els pantalons, que quasi sempre és l'home, però de vegades porta els pantalons la dona.

—Quan la dona és pubilla?

B. Això és igual que siga una pubilla com que siga un hereu. Mana qui mana. Mana qui té atributs per manar. Això no té res a veure amb les pubilles ni amb els hereus. Ara t'explicaré un cas..., que és una mica acudit. Quan es va casar una parella d'aquí, al matí següent del casament li va dir l'home a la dona: 'Escolta, Josepa, posa't els pantalons', 'Home Julià!, t'has tornat boig?', 'T'he dit que et poses els pantalons!', 'Home Julià, no fotes!', 'Doncs, recorda't que a partir d'ara els pantalons els porto jo. Ho entens o no ho entens?'. (Miravet: hòmens, pagesos de 50-55 anys).

Aquests informants diuen que la dona porta els pantalons algunes vegades, quan assumeix el poder dins de la família, i atribueixen el fet a

causes psicològiques: els majors atributs de comandament de l'esposa i/o la debilitat de caràcter del marit, que ha deixat que ella se li impose. No ho relacionen, en canvi, amb raons d'estructura social (per exemple, que l'esposa siga pubilla i el seu cònjuge gendre),⁷ precisament perquè, per a ells, els binomis explicatius de la relació entre els esposos són els d'home-autoritat/dona-subordinació, i no pas els d'hereu-autoritat/cabaler-subordinació.⁸

Els investigadors que afirmen que es produeix una inversió dels rols de gènere dins dels matrimonis formats per un gendre i una pubilla, addueixen per donar suport a les seues tesis la preocupació que mostren els pares quan no han procreat barons i es veuen obligats a anomenar hereva un filla. Segons ells, aquesta inquietud neix davant la perspectiva d'haver de deixar la direcció de la casa en mans d'una dona, davant la por que no puga potser assumir un paper que no li correspondria pel seu gènere. Pel que fa (com a mínim) a les comarques de Tarragona, penso que la preocupació dels pares pot tindre un fonament molt diferent: veures obligats a deixar la direcció de la casa en mans d'un estrany, d'un individu que, encara que haja nascut i viscut al poble, moltes vegades no és ben conegut fins que entra a formar part de la família com a gendre, i que igualment pot portar la intenció de contribuir a la prosperitat de la casa com pot resultar un perdut o un dròpol que la porte conseqüentment a la ruïna. El recel cap al comportament futur del gendre, del foraster, és confirmada de vegades per la realitat.

"Jo he vist cases que han sigut riques; després ha entrar un gendre, ha deixat de treballar les terres i, al cap de dos dies, han hagut d'anar a demanar emprat. I tenint les mateixes terres! Perquè la terra dona, si se la treballa". (Falset: dona, mestressa de casa de 45-50 anys).

"Aquella xicota (una pubilla) es va casar només perquè hi hagués un home a casa. Pensaven (la seua família) que això era una millora, un home a casa perquè ho administrés tot... I el gendre va ser un perdut. Mira si va ser perdut que va arribar a vendre-ho tot. En aquella casa collien un munt de raïm, un munt d'olives, perquè era una casa rica, i encara no estava content amb el que tocava de la mitges (que li lliuraven els mitgers). No estava content i havien de vendre finques cada any... tot ho va acabar ell". (Gandesà: baró, pagès de 70-75 anys).

Bé siga per treballar i administrar el patrimoni (quan s'explota a nivell familiar), bé siga per administrar-lo simplement quan són mitgers i/o jornalers els qui el treballen), l'arribada d'un gendre a casa és esperada com la única manera de salvar l'explotació agrària, ja que la dona tarragonina no s'hi posa, en general, al capdavant, ni tan sols quan és l'heretara. Desconèixer si el gendre complirà o no la seua tasca és el problema que se'ls planteja als pares sense fills barons. Mentre que els d'un hereu creuen que tenen suficients elements per jutjar si el fill (el desenvolupament personal del qual han anat seguint dia a dia) es marcarà l'objectiu de "mantindre i fer prosperar la casa" i, d'acord amb això, per determinar si li han de donar l'herència, gravar-li-la o desheretar-lo, als pares d'una pubilla els resulta molt més atzarosa la previsió de la conducta del gendre.

II

Davant de la divergència entre la meua anàlisi del paper de la pubilla i les que s'han dut a terme sobre el mateix tema en d'altres zones de Catalunya, hi ha dues interpretacions. Una podria consistir en el fet que la inversió dels rols de gènere presenta un caire diferent a les comarques de Tarragona ("perifèriques", segons algunes d'aquestes opinions) que a la resta de Catalunya, com el gendre assumiria efectivament aquest rol d'"home que viu a l'ombra de la seua dona" i del qual parlen certs autors. Ara bé, en aquest cas, no és admissible que parlen del "pubill català" o la "pubilla catalana", ja que si això s'accepta, només poden pensar dues coses: que Tarragona no s'inclouria a Catalunya o bé que l'extrapolació ha sigut mal feta.

El que no és cert és que la divergència vinga del fet que la meua investigació, contràriament a d'altres, s'hagués basat únicament en la con-

sideració de famílies amb escassos recursos econòmics, ja que les conclusions a què arribo tenen en compte no només la informació facilitada per les enquestes genealògiques que vaig aplicar a totes les cases de tres comunitats tarragonines (entre les quals hi és Vilalba dels Arcs), sinó principalment allò que succeeix en el pacte de constitució dotal de diferents capitulacions matrimonials, un document jurídic suficientment car perquè no puguin concertar-la les famílies sense riquesa patrimonial.

L'altra explicació podria raure (per que no?) en el fet que els esmentats autors han caigut en un error d'interpretació i/o de "concordances epistemològiques", utilitzants la terminologia de Nuttini. Primerament, perquè la relació amb el patrimoni familiar l'han mesurada només en funció que se'n siga o no l'hereu, sense tindre en compte que el pacte de constitució dotal, pot transferir-ne drets des de la pubilla fins al gendre (i també inversament). I, en segon lloc, perquè s'han deixat portar per allò que diuen els informants i el refranyer popular (que té versions per a tots els gustos), sense preocupar-se de comprovar mitjançant d'altres fonts verbals i no verbals, si el major poder que té l'esposa dins dels matrimonis pubilla-gendre comporta realment una inversió de rols de gènere. En canvi, avui em resulta impossible provar aquesta hipòtesi perquè, per a això, necessitaria analitzar (entre d'altres coses) el sentit que adopten els pactes de constitució dotal en les capitulacions d'aquestes zones de Catalunya, dades que no són facilitades pels investigadors esmentats i la consecució de les quals, per tant, m'exigiria realitzar una nova investigació empírica que, de moment, no he començat.

Bibliografia

- BARRERA, A., 1985: "La casa en la Catalunya Vella oriental". En *La dialéctica de la identidad en Cataluña*. Madrid. C.I.S.
- 1990: *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Madrid. Alianza.
- BOURDIEU, P., 1976: *El oficio de sociólogo*. Madrid. Siglo XXI.
- BROCA, G., 1985 (1918): *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil y Exposición de las Instituciones del Derecho Civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la Jurisprudencia*. Generalitat de Catalunya.

JOCILES, M.I., 1989: *La casa en la Catalunya Nova*. Madrid. Publicaciones del Ministerio de Cultura.

LALINDE ABADIA, J., 1963: *Los pactos matrimoniales catalanes*. Instituto Nacional de Estudios Jurídicos. Anuario de Historia del Derecho Español.

RAVENTÓS, J., 1962: *La vida al camp, memòries d'un cabaler*. Barcelona. Balmes.

Notes

¹ Això independentment que l'esmentat sistema depen- ga d'uns altres factors, en la consideració dels quals no em puc entretindre en aquest breu capítol. D'altra banda, cal dir que el Dret Civil Català permet deixar a l'hereu tres quartes parts dels béns paterns i destinar la part restant al que legalment ha de servir per pagar els drets de la llegítima dels fills inclòs l'hereu.

² Com poso de manifest en un altre lloc (1989) respecte a l'esmentat sistema hereditari existeixen diferències considerables, no només entre les diferents comarques tarra-

gonines, sinó també entre els diferents estrats socials.

³ Casa és un concepte complex; designa el grup domèstic, però també els seus ascendents en línia troncal, l'edifici que habita i els béns que li pertanyen.

⁴ Per als béns no afectats per aquest pacte (ni pel d'associació a les compres i millores que es fan durant el matrimoni), regeix la més estricta separació de béns entre els esposos.

⁵ He consultat capitulacions matrimonials de la resta de les comarques tarragonines, encara que cap no correspon a un matrimoni entre pubilla i cabaler. En total, he analitzat 61 protocols de capitulacions matrimonials, seleccionades –a més a més– de manera aleatòria, tal com exposo a *La casa en la Catalunya Nova*, 1989.

⁶ Hipòtesi que ja he avançat en l'obra citada en les notes 2 i 5 i que aquí miro de fonamentar i argumentar millor que no pas ho vaig fer adés.

⁷ I això malgrat les preguntes "directives" de l'entrevistadora (en aquest cas, jo mateixa), que els estan portant a contemplar aquesta possibilitat.

⁸ Amb aquest recurs a l'explicació emic no vull insinuar que la coincidència amb l'ètic siga un criteri de validesa amb la darrera, si no simplement que coincideixen.



Pubilla de Ca Arnal (Gandesa).
Foto cedida per Carme Pedrola.